

pravi, da prinaša toliko novih značilnosti v tehnološkem smislu, da se bistveno razlikuje od poprejšnjih tehnologij in da je s tem prehod iz preteklih tehnoloških obdobj v obdobje informacijske tehnologije kot dominantne tehnologije bolj različen kot katerikoli tehnološki prehod v preteklosti. Vprašanje, ki bi ga rad zastavil, pa je, ali to pomeni tudi konec (ali vsaj radikalno krizo) doslej uveljavljenih paradigem, vključno marksizma.

Prvi logično možni odgovor je pozitiven. Druga možnost bi bila, da razvoj informacijske tehnologije v sodobnosti ne pomeni nikakršne bistvene spremembe v družbenem razvoju z vidika tradicionalno opredeljenih ključnih razvojnih problemov. In končno je tretjo možnost mogoče iskati v smeri iskanja novega značaja razrednosti, kar bi pomenilo, da z informacijsko tehnologijo nastaja nov tip družbe, ki ima še vedno razredni značaj, vendar se razrednost izraža na drugačen način in v drugačnih razsežnostih kot v preteklih družbah. V tem možnem odgovoru seveda ni implicirana sodba, ali gre za povečevanje ali zmanjševanje razrednih razlik in protislovij.

Zadnje vprašanje, ki bi ga želel zastaviti v svojem uvodu k današnji razpravi, zadeva povezanost sodobnih političnih sprememb s tehnološkimi spremembami, čeprav – žal – med nami danes ni strokovnjakov, ki bi se s to problematiko posebej ukvarjali. Zastavlja se mi vprašanje, ali je mogoče sedanje spremembe v odnosih med Vzhodom in Zahodom in posebej znotraj držav realnega socializma, vsaj v določeni meri pripisovati tudi razvoju informacijske dejavnosti. Če bi izhajali iz tez, ki so jih postavili informatični utopiki, potem bi lahko rekli, da gre za pričakovane in celo napovedovane posledice, zlasti ko gre za ideje, ki so se v tem krogu pojavljale in se še pojavljajo v zvezi z nujnostjo demokratizacije v političnem življenju kot posledico razvoja informacijske dejavnosti. Zgolj časovno sovpadanje teh procesov pa seveda še ni nikakršen dokaz validnosti takih napovedi.

To je samo nekaj vprašanj, ki sem jih želel zastaviti bolj kot spodbudo in manj kot izhodišče za našo razpravo.

ZDRAVKO MLINAR

Od obrobni zaznav do prepoznavanja identitete informacijske družbe

Vsaj nekaj se zdi danes nesporno, to je, da doživljamo velike in dinamične družbene spremembe po vsem svetu, v vseh sferah družbenega življenja in na vseh ravneh teritorialno družbene organizacije. Toda, ali to pomeni, da gre za preobrazbo družbe v njenih temeljnih, t.j. za diskontinuiteto v družbenem razvoju, ali le za spremembe v starih okvirih? Na to vprašanje, o temeljnem značaju teh sprememb, pa med družboslovci že ni enotnega odgovora in soglasja. Odprto je tudi vprašanje, kakšna in kolikšna je pri tem vloga (informacijske) tehnologije. Ali predvsem tehnologija predstavlja izhodišče in temeljno determinanto sedanjega družbenega spreminjanja, ali pa je tehnologija samo eden od členov v verigi širše pogojenosti tega spreminjanja, tako da je tudi njeno vlogo treba pojasnjevati

v širšem kontekstu družbenih razmer?¹ Spreminja se tako družba kot predmet našega preučevanja kot tudi možnosti in način njenega spoznavanja. Ravno dejstvo, da ostajamo v *starih spoznavnih okvirih*, ob tem ko so v teku velike družbene preobrazbe, se zdi, da nam lahko v veliki meri pojasni naše zadrege, omejitve in nesoglasja v razumevanju teh sprememb. Naša miselnost je še močno ujeta v kategorialne okvire, ki so preozki, da bi lahko celovito zajemali razširjanje medsebojnih odvisnosti v svetovnem merilu; obenem pa so pregrobi, da bi lahko senzitivno zajemali tudi vse večjo heterogenost, diferenciacijo ter individuacijo znotraj do sedaj prevladujočih okvirov (recimo znotraj naroda, kraja, družine ipd.).

Velike spremembe v predmetu torej že eo ipso terjajo tudi velike spremembe v spoznavnem procesu in v okvirih preučevanja ter pojasnjevanja takega predmeta. Ker pa ta zahteva ni izpolnjena, prihaja do paradoksa, da imamo po eni strani veliko fragmentarnega in »odvečnega znanja« (redundancy), ki se kopiči po posameznih področjih; po drugi strani pa gre za to, da še nismo zadosti določno identificirali splošnih razvojnih zakonitosti, ali pa le-teh ne uspevamo konfrontirati s fenomenologijo konkretnih razvojnih sprememb, do katerih prihaja ob uporabi informacijske in telekomunikacijske tehnologije.

Spremembe v okviru podjetja, družine, kraja ali naroda se še vedno obravnava tako, kot da vsaka od teh enot predstavlja svet zase, namesto da bi jih obravnavali v medsebojni odvisnosti in vse skupaj postavljali v svetovni družbeni kontekst. Uspeh ali propad podjetja, kot tudi temeljne značilnosti oz. spremembe v njegovem delovanju, je danes mogoče razumeti le še v globalnem kontekstu svetovnega tržišča. Zapiranje tovarn (deindustrializacija) v Novi Angliji, v Detroitu, Clevelandu in drugod je pogojeno s tem, kar se istočasno dogaja v Braziliji, Mehiki, Južni Koreji, na Taiwanu, Singapuru in drugod.

Glede na vse to sem si zastavil nalogo, da konkretne, drobne spremembe v vsakdanjem delovnem in življenjskem okolju poizkušam pojasnjevati v najširšem, makro-sociološkem teoretskem kontekstu; obenem pa – da splošno koncepcijo in spoznanja o družbenem razvoju konkretiziram in na tej podlagi poizkušam razkrivati širši smisel konkretnih sprememb, ki jih drugi večinoma obravnavajo le vsako zase.

Večina razprav, ki zadevajo spremembe pod vplivom informacijske tehnologije, ostaja na ravni nizanja fragmentarnih opažanj, zaznav. Celo nekatera zelo popularna dela (Toffler, Naisbitt, Forrester idr.) ostajajo na ravni povsem nekoherentnega nizanja ugotovitev o raznih spremembah. Če pa sledimo spremembe s prostorskega vidika, smo vezani na socialno geografske obravnave, ki so zasnovane še bolj a-teoretično. In končno, ko gre za opise konkretnih tehničnih sprememb, tu spet ne bomo našli sinteze (ali vsaj poizkusov nadgrajevanja) teorije in empirije.

Prav v zadnjih letih pri svojem preučevanju vpliva informacijske tehnologije na prostorsko-družbeno prestrukturiranje spoznavam, kako nezadovoljivo postaja do sedaj samoumevno omejevanje na določeno subdisciplinarno področje, kot je npr. *urbana sociologija*. Da bi dobil celovitejšo sliko o zadevnih spremembah, sem bil primoran proučevati vrsto področij, ki sicer niso moja specialnost. Na področju *sociologije izobraževanja* npr. najdemo obilo nakopičenih spoznanj, ki zadevajo procese individualizacije pri pouku, kot tudi prehajanje v vse bolj heterogeno

¹ Čeprav grobi tehnološki determinizem zgublja svojo verodostojnost, pa je vendarle značilno, da gre v družboslovnih obravnavah teh vprašanj za veliko nedoslednosti. Npr., isti avtor, ki kritično zavrača tehnološki determinizem, hkrati na ravni konkretnih tehnoloških inovacij podrobno prikazuje, kakšne spremembe je prav takšna inovacija povzročila; podobne nedoslednosti najdemo že pri Marxu.

družbo, kar se v razvitem svetu kaže v vse večjem upoštevanju multikulturalizma v izobraževalnem procesu. Upoštevati moram raziskovanja s področja *sociologije zdravstva oz. medicine*. Tu se srečamo s težnjami k »samoozdravljenju« ob enem z vključevanjem in vse širšo uporabo informacijske tehnologije (npr. t.i. »self-monitoring«) ter pojavljanjem t.i. »telemedicine«. Raziskovanja s področja lokalnih skupnosti moram dopolnjevati in konfrontirati s spoznanji s področja *mednarodnih odnosov ter mednarodnega prava*, ko gre npr. za protislovne učinke satelitskih komunikacij in sploh za dilemo: svobodni pretok informacij in/ali zaščita nacionalne suverenosti ter regionalnih kultur; ali ko gre za mednarodno zaščito človekovih pravic ipd. Ugotovitve s področja *sociologije dela* je treba dopolnjevati s sociološkimi preučevanji *prostega časa*. Le tako lahko dobimo celovitejšo sliko sprememb, ki vodijo k vse večji fleksibilnosti delovanja v času in prostoru, kar se kaže v zelo raznovrstnih oblikah fleksibilnega delovnega časa, v različnih oblikah neformalnega dela, dela na domu ipd. Vse to pa zadeva proces individuacije in je neposredno ali posredno pogojeno z uporabo informacijske tehnologije.

Prostorsko-družbene spremembe pod vplivom širjenja informacijske in telekomunikacijske tehnologije lahko spremljamo tudi na področju *sociolingvistike*, v okviru katere si raziskovalci prizadevajo sistematizirati znanje o procesih, ki zadevajo jezikovne spremembe ter etnične identitete v prostoru. Z vidika moje teoretične interpretacije *razvojnih sprememb »na pragu informacijske družbe«* najdem tu vrsto relevantnih ugotovitev o tem, kako vse širši pretok idej, ki ga omogočajo elektronska omrežja mednarodnega komuniciranja, ogroža nacionalne jezike in njihove dialekte. Po eni strani je treba pojasniti, v katerih pogojih prihaja (ob notranji diferenciaciji, ob enem pa tudi standardizaciji) do izumiranja dialektov ali jezikov; po drugi strani pa »krčenje prostora«, do katerega prihaja na podlagi uporabe informacijske in komunikacijske tehnologije, izpostavlja vprašanje o svetovnem jeziku – lingua franca.

Informacijska doba nam namesto »prostora krajev« prinaša »prostor tokov«; v zvezi s tem dobivajo nov pomen tudi dosedanja *preučevanja* (mednarodnih) *migracij*. Individualna avtonomija (proces individuacije) predpostavlja možnost izbire alternativ – tudi z vidika lokacije v prostoru. To pa ob enem prihaja v nasprotje s težnjo po uveljavljanju nacionalne suverenosti, ki predpostavlja kontrolo (državnih) meja ipd.

Potemtakem tudi literatura, ki nam je danes na voljo, niti v svetovnem merilu ne prehaja okvirov *fragmentarnih opažanj* in njihovega bolj ali manj *mehaničnega kopičenja*. Zato ne bi hotel neproblematizirano sprejeti takšnega stanja in morebiti dodati le še fragmentarzen. Namesto tega posvečam osrednjo pozornost prav *možnostim paradigmatike zasnove pojasnjevanja sprememb*, ki se zdi, da nas vodijo od industrijske v informacijsko družbo. Na ta način naj bi zmanjšali omenjeno fragmentarnost ter odvečnost v zbiranju informacij, povečali kumulativnost znanja in vzpostavili trdnejši teoretski okvir, ki nam lahko pomeni dolgoročneje vodilo tako v družboslovnem kot v družbenoekonomskem in političnem delovanju.

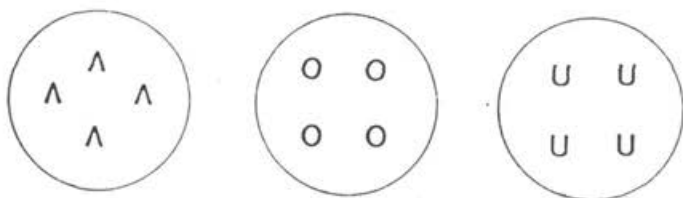
V nekaterih tekstih, ki sem jih že objavil (npr. v letošnji 10. številki Teorije in prakse, še prej pa v knjigi, 1986), sem zato toliko večjo pozornost posvečal prav temu, da bi predstavil ogrodje, nekakšen skelet, ki naj bi omogočil *bolj celovito in sistematično* pojasnjevanje razvojnih sprememb v post-industrijski dobi. Zastavil sem si vprašanje, *kako sociološko konceptualizirati* najbolj značilne in ob enem dolgoročne razvojne procese tako, da si izgradimo temeljno usmeritev glede na nepregledno množico fragmentarnih opažanj?

Kot odgovor sem predstavil *konceptijo razvoja* kot enotnosti nasprotij procesov osamoosvajanja (individuacije) in povezovanja (podružbljanja, globalizacije), ki nakazuje tako polarizacijo v smeri krepitve individualne avtonomije ter krepitve

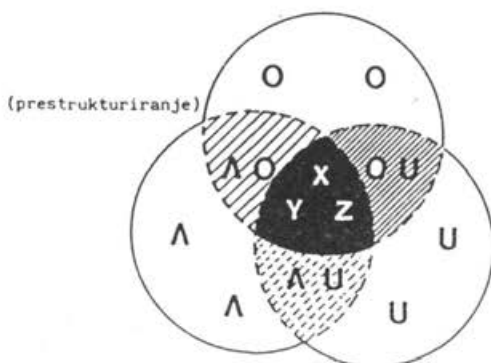
INDIVIDUACIJA IN GLOBALIZACIJA

(Deteritorializacija)

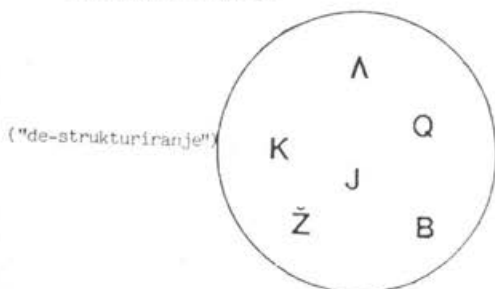
I. Parohialna homogenost (znotraj) in razlike navzven

II. Podobnosti in razlike: identiteta skupin, institucij

III. Edinstveni posamezniki znotraj globalnega (svetovnega) sistema; fleksibilno druženje

družbe kot svetovnega sistema, kot tudi težnjo k vse bolj neposrednem prežemanju med njima. Pri tem pa prihaja obenem do spremembe z vidika same protislovnosti tega dogajanja tako, da se zmanjšuje stopnja izključenosti (v smislu – zero sum game) in nazadnje prevlada med obema procesoma razmerje vzajemnosti. Tako polarizacija (bifurkacija) kot medsebojno prežemanje obeh procesov (trend k avtonomiji in trend k integraciji) pa obenem izpodkopavata do sedaj utrjeno strukturo družbenega življenja in vodita k prestrukturiranju z vidika – a) prostorske, b) časovne, c) hierarhične in d) sektorske razsežnosti družbene strukture. Pri tem se *zmanjšuje pomen vmesnih nivojev* (struktur) med posameznikom in globalno družbo.

Namesto prvotne homogenosti (teritorialnih skupnosti) se (v drugi fazi) najprej krepi vloga vse večje raznovrstnosti osamosvojenih skupin in institucij, ki tako izražajo (reprezentirajo) kot tudi omejujejo konkretnega človeka. Šele v tretji fazi, ki se približuje idealno tipskim predstavam o informacijski družbi, pa izstopa pomen edinstvene človekove osebnosti in obenem univerzalnih standardov v svetovnem merilu. Eno in drugo pa se spopada s partikularnimi okviri in merili, ki postanejo (tako kot npr. »nacionalna država«) preozki, da bi lahko zaobsegli temeljno dinamiko današnjega družbenega dogajanja – in obenem preveliki, preveč togi in odmaknjeni, da bi lahko bili odzivni na povsem konkretne in edinstvene življenjske probleme konkretnih posameznikov (glej grafični prikaz).

Takšen teoretski okvir nam nudi usmeritev in merila, na podlagi katerih lahko zaostriamo našo selektivnost v ocenjevanju relevantnosti in pomena množice fragmentarnih opažanj in spoznanj. Obenem pa nas spodbuja, da se lotevamo empiričnega raziskovanja vrste konkretnih tem, ki zadevajo individuacijo in/ali globalizacijo, tako da obenem na podlagi izkustvenega gradiva iz različnih situacij lahko ugotovljamo pogoje (ne)veljavnosti predložene teoretske koncepcije.

Na tem mestu se moram omejiti le na grobi, ilustrativni prikaz značilnih tendenc družbenega prestrukturiranja in destrukturiranja, ki jih lahko spremljamo v vsakdanjem življenju.

PRESTRUKTURIRANJE

pod vplivom nove informacijske tehnologije

TREND K INDIVIDUALIZACIJI

SLABITEV TOGIH VMESNIH STRUKTUR, NIVOJEV (NA PODROČJIH)

TREND H GLOBALIZACIJI

Samozaposlovanje, decentralizacija, »splitting up«, »puting out« (F. Murry), neformalno delo, siva ekonomija »home informatics«

INDUSTRIJSKO PODJETJE

Delovno mesto, koncentracija delovne sile; trend: vse manjši delež dela na delovnem mestu, težnja k večji sproščenosti v času in prostoru, manj zalog, več v obtoku

Svetovno tržišče, transnacionalne korporacije, globalizacija kapitala, modularizacija, sinhronizacija med tovarnami – koncept: »ravno – ob – pravem – času«, svetovni standardi, »svetovni avto«, etc.

Samopostrežba, prost dostop do blaga, večja samostojnost (zaupanje do kupca, širša izbira individualizacija blaga, blagovna znamka – identiteta, kontrola omejena in bolj prikrita)

TRGOVINA

Toga organizacija, omejevanje na dano zalogo, trend: odpiranje do kupca in do blaga v mednarodnem merilu

Krepitev sistema informacij o blagu, standardizacija, kategorizacija, informacije o vsebini, kvaliteti, teži, poreklu, ceni blaga idr., »teleshopping«, vključevanje v mednarodna trgovinska omrežja

Potnik sam poišče potrebne informacije in s pomočjo avtomatov samopostrežno uredi potrebno

ŽELEZNIŠKA POSTAJA

Železničarji, prodaja kart na okencih, sprevodnik, kontrolor, informacijska pisarna, vlakovni odpravnik, trend: zmanjševanje posredniške vloge, zaposleno osebje nastopi le ob zastoju

Izpostavljene pismene informacije, navodila, označene cone in tarifa, avtomati za prodajo kart, avtomati za drobiž (kovance), avtomatizirana kontrola

TREND K INDIVIDUALIZACIJI

Samoizobraževanje, individualizacija tempa, vsebine in načina dela, prostora, časa, občasne manjše skupine, posameznik izbira predmete, vzratni vpliv (od predavanja k razgovoru)

Prost dostop do knjig, selektivno informiranje uporabnikov (SDI), neposredno (osebno) računalniško poizvedovanje, desetkrat hitrejše povečevanje informacij o samih virih (»source base«) kot pa o poteh do virov (bibliografske baze), povečevanje »dostave« informacij na dom, brez posrednikov

Videorekorder in videokamere doma, individualno ali v manjših skupinah, v porastu

Samoozdravljenje, samopomoč: klubi zdravljenih alkoholikov, samo-diagnoza, zdravstveni samopostrežni monitoring (npr. klienti sami spremljajo svoj zdr. stanje, napravijo teste krvi, urina . . .)

SLABITEV TOGIH VMESNIH STRUKTUR, NIVJEV (NA PODROČJIH)

ŠOLA, UNIVERZA

Vnaprej določeni bloki informacij, frontalna predavanja, težnja k večji fleksibilnosti, odpiranje do okolja, težnja k dvosmerni komunikaciji

KNJIŽNICA

Od knjižnice kot shrambe in fizične celote med štirimi stenami h knjižnici kot veznemu členu

KINEMATOGRAFI

Oblika množične, pasivne udeležbe, upadanje števila obiskovalcev

BOLNIŠNICA

Zdravstveni zavodi, psihiatrični zavodi, od togosti k odprtosti, deinstitutionalizacija

TREND H GLOBALIZACIJI

Izobraževanje na daljavo, mednarodni standardi, »Telescuola« Open University«, mednarodna distribucija kaset – predavanj, občasne večje skupine, vključevanje profesorjev in učencev iz širšega prostora

Od opiranja na lastne zaloge k zunanjim servisom in oddaljenim virom informacij, mednarodna izposoja med knjižnicami, svetovne baze podatkov, računalniška omrežja – on line, dostopnost, PRE-STEEL ipd.,

Satelitska televizija, svetovna produkcija kaset in plošč, večja raznovrstnost

»Telemedicina«, splošen dostop do informacij, »Dr. Telefon« na Madžarskem (stalen dostop do zdravstvenega svetovanja po telefonu), računalniški programi, elektronske enciklopedije

Z ilustrativnim prikazom navedenih konkretnih primerov želim predvsem opozoriti na potrebo, da splošna sociološka razlaga sprememb na pragu informacijske družbe najde stik z bogastvom fenomenologije vsakdanjega življenja. Na ta način naj bi prispevali k hitrejšemu ozaveščanju dolgoročnih razvojnih trendov in procesov in s tem posredno k anticipativnemu reševanju problemov, ki so pred nami.